

A román népnyelv néhány magyar eleméről

mi-nu-că

Ezt az Arad megyei Keszenden feljegyzett kifejezést I. MIHUȚ közli (Cum vorbim II, Nr 11—2, 38); jelentése az adatközlő szerint 'mi se pare' ('úgy látszik, úgy tetszik'). Zárójelben még a kifejezés változatát is hozzáteszi: *mi-gi-nucă*. A tagolás módjából arra következtethetünk, hogy MIHUȚ a kifejezés eredetét nem sejtette, sőt lehet, hogy maguk az Arad megyei románok sem tudják már. A *mi-nu-că* már annyira elhomályosulhatott, mint pl. a spanyol *quizá(s)* 'talán', vagy akár a m. *talán*, melyről a SzófSz megjegyzi, hogy „valószínűleg a *találom*... rövidülése”.

Nézetünk szerint a kifejezés etimológiai szempontból helyes elemzése *mi-ginu-că*, ahol a *mi* a *eu* személyes névmás dativusza, a *că* pedig kötőszó. A középső elem csak a magyar eredetű s már a Lexicon Budense-ben szó-tározott *jinău* < *gyanú*, *gyanó* lehet, mely a közbeszédben gyakran használt *mi-i jinău că* 'az a gyanúm, hogy; úgy vélem, hogy; úgy látszik, hogy' fordulatban *jinu-vá*, majd *nu-vá* rövidült. A *jinău*, melyet a DACR a Szilágyságból, a mócok nyelvéből és Hunyad megyéből idéz (II₂, 16 s. v. *jenui* 'soupçonner'), másutt is előfordul (Bihar m.-ből T. TEAHA közli), a belőle képzett ígét pedig *jinui*, *jenui*, *genelui* (ez utóbbi Máramaros megyei) alakban ismerik forrásaink.

De maga a *mi-jinu-că* sem egyetlen adat. A Szilágyságból VAIDA közölte annak idején a *mniijinog*, *mniijinoc* 'cam, se poate, mai-că, mai a bună-seamă' kifejezést, mely a keszendi adattal nyilván azonos összetételű. Ezeket a változatokat képzőcserével magyaráztam (NyK. XLVIII, 307) a *mniijinău*-ból. Helyesebben a szóvég analógiás alakulásáról kell beszélnünk, hiszen nincs **jin*, **jină* alapszó. Hogy miért éppen *-oc (-og)*-végű a szilágysági adat, arra — úgy látom — szintén megfelelhetünk: a *mi-i jinău* után *că* kötőszó következett, s ennek *k*-ja tapadt a kifejezés végéhez.

A *mi-nu-că* fejlődéséhez sokban hasonlít a *zice că* 'azt mondja, hogy' összevonása. Az összevonás eredménye tudvalevőleg *cică*, *cic* 'er sagt, sie sagen, man sagt, dass ...' (TIKTIN).

dintru éle

Ennek az Erdélyben itt-ott feljegyzett szónak jelentésköre eléggé tarka-barka. VICIU tájszótára szerint a Torda-Aranyos megyei Keménytelkén a *dintru-Iéle* jelentése 'reumatism; reuma', míg a Szilágyságban 'szerencsétlenség, rossz óra, szerencsétlen nap' értelemben használják. Mint a szó írás-

módjából kiderül, VICIU a szóval kapcsolatban kizárólag azokra az embe-
reket megrontó gonosz szellemekre gondol, akik a néphit szerint különféle
betegségeket okoznak, kitépik áldozataik szívét, vagy eszüket veszik. Ezek-
nek a neve *Ele* vagy *Dinsele* 'Ők' (másutt *Vintoase*, *Rusalii*, *Milostive*, I. pl.
ROSETTI, *Mélanges de linguistique et de philologie*. Copenhague—Bucureşti,
1947. 485), 'Art Luftgeister des Volksglaubens' (TIKTIN). A Kolozs megyei
Bádokon 1941-ben T. FEURDEANTól a következőket tudtam meg a *d'intruele*
szóról: *Bábele în şiekare an au trii mnerkuř d'intruijele. Zik kã în serbãtorile*
aieste dakã lúkrã li sã fak d'intruijele la grumáz. D'intruijele ieste o rãnã kare
ku gréu sã pôt'e vind'ekã." („A vénasszonyoknak minden évben három
d'intruijele-szerdájuk van. Mondják, hogy aki ezeken az ünnepeken dolgozik,
annak *d'intruijele* keletkezik a nyakán. A *d'intruijele* olyan seb, mely nehezen
gyógyul.") A szót néhány erdélyi szótárban is megtaláljuk: *dintruele* 'csúz,
rheuma', *dintruelat* 'csúzos, rheumás' (I. GHETIE, DRM 122), *dintruele* 'Gicht',
dintruellát 'gichtbrüchig' (ALEXI, DRG 137).

Az adatközlésnek ezt a mértékét elégnék tartjuk ahhoz, hogy a szó
eredetével kapcsolatban egy talán nem valószínűtlen ötletet kockáztassunk
meg. Mivel a szó általában valamilyen gyötrelmekkel, nagy fájdalommal
járó dolgot jelent, nem lehetetlen, hogy a *ghitruui* 'gyötörni, kínozni (beteg-
ségről)' < *gyötörni* igének köze van a *dintruele* keletkezéséhez. Ez a magyar
eredetű tájszó nemcsak ALEXICS és MÁNDRESCU monográfiájából, de TIKTIN
szótárából is hiányzik, a DAeR pedig A. SCRIBAN téves szófejtésére támasz-
kodva a *vitruui*-ra utal (vö. DRĂGANU, Dacor. III, 718). Először a XVII. szá-
zad közepe táján bukkán fel *giutruui* alakban (vö. TAMÁS, Fogarasi István
kátéja 90), későbbi változatai: *gitruui*, *gitrului*, *jitruui*, *jutruui*, *jitruui*. Dever-
bális főnévi származékát (*giutruială*) ugyancsak a XVII. század óta tudjuk
kimutatni forrásainkból.

Az utóbbinak alapján biztosra vehető a *ghitruială* 'gyötrellem, kín,
kínzó betegség' létezése is. Ennek többes *ghitruiele*, *d'itruiele* alakját az emlí-
tett babonás hiedelem hatására az *Ele*-nevű gonosz szellemekkel hozhatták
összefüggésbe, s így lett belőle *d'intruiiele*, azaz *dintru-Ele*. Így talán a *dintru*
előszócska, egyébként nem világos használata is érthetőbbé válik. Lehet
persze, hogy a *d'intruiiele* szóban már a babona feltételezett hatása előtt
fellépett az *n* epentheticum (I. pl. *belentruială* 'bélés', *beletruială* helyett, Cum
vorbim II, Nr 11—2, 38; *sanza'ik* < *százalék*, ALEXICS, Magy. el. 115, stb.),
ami a *dintru-Ele* elemzés létrejöttét csak elősegítette. A *dintruelat* származék
természetesen későbbi.

(a) 'n d ä r ä d i

Egy nemrégiben megjelent népköltészeti kiadványban (200 cintece și
doine. Bucureşti, é. n. 179) egy, a Bihar megyei Élesdről származó hujó-
gatásban olvassuk:

Cine-o -ndărădit horile
Margă-n rai ca și florile¹
(Ki a hórát kieszelte,
Mint virág, jusson a mennybe)

¹ Változata: *Cin grădit [= o rădit] horile | Aibă trup ca florile* (P. HETCOU,
Poesia populară din Bihor. Beiuș, 1902. 23.

Úgy véljük, hogy ez a 'ndărădi', melynek a fenti kiadvány 'a născoci, a da la iveală' jelentést tulajdonít, *ered* igénkből magyarázható meg.

Az utóbbit több jelentésben is átvették, sőt új jelentései is fejlődtek. Ezt itt csak néhány példával világítjuk meg: au *arădui* Matein-Vodă către Țarigrad (ȘINCĂINĂL; DACR, vö. útnak *eredt*); și la drum se *răduiră* (Szilágy-ság; VAIDA, Tribuna VII, 374); a 'procedo, iter aggredior' jelentésű *arăduesc* KLEIN szótárában is megvan (ed. GÁLDI 102, számos példával); Ploaja arădui 'eleredt az eső' (Felsőlapugy, Hunyad m.; Grai și Suflet V, 55); o *arădui* un zăpor mare (VAIDA, i. h. 337); Și la mine *arăduște*-l 'És küldd őt hozzám' (BIRLEA, Cîntece poporane 335. Măramaros m.). Van *arădi*, *rădi* változata is: noi dă nu ni-om d-*arădi* (Széltalló, Bihar m.; COMAN munkájából idézi GÁLDI, i. m. 102); Petrea în raiu s'a *rădit* (Mezőgyéres, Kolozs m.; VICIU, Colinde 83).

Bennünket azonban itt főleg a 'vmit kezd, elkezd' jelentés érdekelt: s-*arăduim* și noi ceva 'kezdjünk mi is vmit' (Felsőlapugy, Hunyad m.; Bulletin Linguistique III, 145), intranszitiv használatára l. pl. D'e cîn o fi *arădui* portu hăsta nu știu 'hogy mióta létezhet ez a viselet, nem tudom' (DENSUSIANU, Graiul din Țara Hațegului 100). A fenti két sorban arról a népi költőről van szó, aki a hujogatóst elkezdte, elindította, 'kiszpekulálta', akitől ez a népköltészeti műfaj ered. Jelentéstani nehézség tehát nincs.

Hogyan lesz azonban az *arădui*, *arădi* alakból *d*-vel kezdődő szó? A román népköltészet nyelvi sajátosságainak ismerői jól tudják, milyen gyakori a jóhangzást biztosító, hangürtöltő *d*-, melyet a verselők a költői szabadság jegyében alkalmazhatnak (vö. pl. TH. D. SPERANTIA, Introducere în lit. pop. rom. Bucuresci, 1904. 191—4; DENSUSIANU, i. m. 42, stb.); florile dalbe, *d*-altar, *d*-ascult, *d*-o, stb. Ehhez a *darădi* alakhoz járulhatott azután az *în*, 'n' igekötő' s így jött létre az **îndărădi*, 'ndărădi. Nincs ebben semmi rendkívüli, ha meggondoljuk, hogy számos ige hol *în*-nel, hol anélkül használatos a népnyelvben (vö. PUȘCARIU, DACOR IV, 696 és I. IORDAN, Buletinul Philippide III, 60). Ennek a jelenségnek PUȘCARIU szerint az az oka, hogy az *în*- sok esetben jelentés nélküli, szemantikailag tartalmatlan előtétté vált, s így használatában erős ingadozás állt be.

Az *arădi* szókezdő *a*-ja az *îndărădi*-ben szóbelseji hangsúlytalan helyzetben vált -*ă*-vé.

Az *în*- előtét vagylagossága következtében keletkező alakok, főleg ha jelentésváltozás is történik, gyakran többé-kevésbé bonyolult etimológiai problémákat vetnek fel. Azt hisszük, ez történetelt az *a dului* igével is, melyet a Román Akadémia kéziratos új nagyszótára Naszodról közöl 'a umbra în ruptul capului după ceva; a alunga pe cineva (din sat, din slujbă, etc.) ('lohol vmi után; eltávolít vkit a faluból, a szolgálatból, stb.') jelentéssel. Etimonként a m. *dulni* 'a pustii, a distruge' igét javasolja, ami jelentéstaniilag alig-alig jöhet számba.

Nézetünk szerint az *arădui*-val szemantikailag sok tekintetben érintkező *îndălu*, *îndăli* (*andălu*, *andăli*) < *îndul* igének *în*-nélküli alakjáról van szó. Ez az ige a Bánsági Névtelen szótárában *înduluesc*, *înduluescume* (= *înduluiesc*, *înduluiescu-mă*) alakban bukkan fel, s ez a fentemlített változatok mellett bizonyára ma is létezik itt-ott (l. pl. az *îndulire* alakot MĂNDRĂSCU-nál, Elemente ungurești 36). Az *andăli* változat '(el)küld, elkerget' jelentésére, mely az 'eltávolít vkit a faluból, a szolgálatból'-ra emlékeztet, tudunk példákat idézni: *andăli* pruncu cu vacili la păscut 'küldd el a gyere-

ket a tehenekkel a legelőre' (Bihar m.; Cum vorbim III, Nr 3—4, 44); *andăli* câinili aista d'aici 'kergesd el innen ezt a kutyát' (uo.). Nyilván az *indului*-ből lett *dului*-nak is meglehetett ez a jelentése, amint ezt a naszói adat bizonyítja. A 'lohol vmi után' jelentés valószínűleg parancsoló mondatokban keletkezett (vö. *Indulj!* = *Siess!* Szaladj gyorsan!).

Az *in*-előtét hozzáfűggesztésével, illetve elhagyásával tehát egyaránt számolnunk kell, mert adott esetben egyik is, másik is előfordulhat.

hodlui, hodlăi

Így nevezik egyes helyeken azt a műveletet, amikor a nehéz terepen (meredek úton) az ökrök, vagy lovak nem tudják felhúzni a szekeret, s idegen szekérből kifogott állatokat visznek segítségül. Pl.: nu-i greu, numa' aici la dălmă, da' putem *hodlăi* doară (Nagycég, Kolozs m.; VICIU, Glosar 50); *a hodlăi* 'a desprinde vitele dela un car și a le prinde înainte la alt car cu vite ca să ajute a sui carul cu povară' (Magyarszilvás, Torda-Aranyos m.; uo.). Némileg eltérő ettől a ȘT. PAȘCA tájszógyűjtésében közölt értelmezés: Pe tină mare, frăteanul, până la drumul mare care e pietruit, își duce căruța cu boii și numai de acolo prinde calul la ea" (Magyarfráta, Kolozs m.). Ezt az eljárást nevezik *a hodlui* néven (33. l.). Ez a meghatározás talán nem egészen pontos.

A forspont alkalmazása elég gyakori lévén, érthető, hogy az előfogatolás jelölésére szükség volt külön igére, s mivel érdekesképpen a románba is átment *forșpont*, *forșpon*, *forșpont* szóból igét — úgy látszik — nem képezték, más megoldásra is sor kerülhetett.

A szó etimonjának nézetünk szerint igekötő nélkül átvett (*be*)fog igényeket tarthatjuk, mely szemantikailag teljesen megfelelő s csak hangtani indokolásra szorul. PUȘCARU annak idején helyesen állapította meg, hogy „a román nyelvben nem az $f > h$, hanem a $h > f$ változás szokásos (l. *praf*, *vârș*, *burduș*, *vătaș*, stb.)” (Dacor. II, 692, vö. még VI, 221). Általában csakugyan így van, de a nyelvjárásokban minduntalan akad egy-egy példa a szórványos $f > h$ változásra is *a*, *o*, *u* előtt (palatális magánhangzók előtt, mint ismeretes, ez a változás jóval gyakoribb): *hartoi*, *artoi* (CREANGĂ-nál) ~ *fartui*, *fartoi*, *fortoi*, *fortăi*, *fărtălui* (utóbbi egyenesen a m. *fartol*-ból); *hultueală* (PAMFILE, Din vieța pop. rom. XII, 349) ~ *fultuială* (a *foitui*, *fuitui* < *foit* származéka); *horșpontări* 'forspontos' (Szolnok-Doboka m.; S. POP, Din terminologia calului 187) ~ *forșpontar*, sőt *o ho* 'a fost' (Dacor. IX, 412). A moldvai Suceava kerület Ilișești nevű községéből *hoșpont* 'prestație, corvadă, muncă gratuită obligatorie' alakot ismerünk (Cum vorbim II, Nr 11—12, 40).

Ezek után egy **hogui* alakot tehetünk fel nem kis valószínűséggel, melyből az *-ui* ~ *-lui* végződésváltakozás gyakoriságát szem előtt tartva (pl. *căplui* < *kap*, *răclui* < *rak*, *sălășui* ~ *sălășlui*, stb.) **hoglui* keletkezhetett, vagy pedig a szintén nem ritka *-lui* ~ *-lăi* váltakozással **hoglăi*. A *-gl-* ~ *-dl-* váltakozásra vajmi kevés példa akad (ilyen pl. a m. *csatló*-ból lett *ciatlău*-nak *ceglău*, *ceadlău* alakja), de van *-dn-* ~ *-gn-* (pl. a Beszterce-Naszód megyei *Radna* helynév román *Rogna*, *Rocna*, *Rodna* ejtései, továbbá *hodnogi*, *hognogi* < *hadnagy* a LexBud-ben és másutt), vagy *-gv-* ~ *-dv-* (*tigvă* > *tidvă*; I. JORDAN, Bulletin Linguistique VIII, 123). Mindez arra mutat, hogy a **hoglui*, **hoglăi* > *hodlui*, *hodlăi* fejlődés feltételezése távolról sem lehetetlenség. A klasszikus hangmegfelelések merev alkalmazá-

sával ugyanis tájszavak egyeztetésénél nem mindig boldogulunk. A r. *hohlău* 'cuiu de lemn la tânjălă' (VICIU, Glosar 50; a Kolozs m.-i Tekérről) minden kétséget kizáróan a m. *foglaló* 'az a vas, amely a szekér tengelyét a símmel összetartja' (MTsz) átvétele: **foglălău* > **hoglălău*, majd egyszerejtéssel és *g* > *h* változással (esetleg hasonulással) *hohlău* (nem egészen így VICIU is). Ennek a szónak a magyarázata csöppet sem egyszerűbb, vagy bonyolultabb, mint a *hodlui* < *fog*.

A Bánságban a *toldăi*, *tuldui* > *told* igét használják hasonló értelemben: *toldăi* 'a pune la 2 boi alți 2' (Ósopot, Dalbosfalva, Krassószörény m.; COSTIN, Graiul bănățean 203); *toldoescie* 'punie 4 boi; face căsătorie, asociere' (NOVA-COVICIU, Cuvinte bănățene 22); *I-am tuldui cu caii până i-am suit dealul* | *S'or tuldui și ei, săracii* (Hunyad m.; Cum vorbim II, Nr 11—12, 39). Ennek az igének érdekes tájnyelvi jelentései is fejlődtek: 'segíteni egymáson, szövetkezni, házasságra lépni'.

TAMÁS LAJOS

